

ЛАТИФ МАҲМУДОВ

ИККИ ДҮСТ

Ҳ И К О Я Л А Р

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
„Ёш гвардия“ нашриёти“
Тошкент — 1963

Болалар! Сиз талантли ёш ёзувчи Латиф Маҳмудов-
нинг кўп ҳикояларини ўқигансиз.

Унинг «Чинор» ва «Қадрдон кўзлар» номли тўплам-
лари кенг китобхонлар оммасига манзур бўлди.

Ёзувчи бу китобда шўх, гапга қирмайдиган, бирор фой-
дали иш қилиш ўрнига кечгача кўча чангитадиган болалар
ҳақида ёзади. У «Кўзойнакли бола», «Қирғий» ҳикоялари-
да бундайлардан ташқари ота-онасига ёрдам берадиган,
ўзидан катталарни ҳурмат қиладиган меҳнатсевар болалар-
ни тасвирлайди.

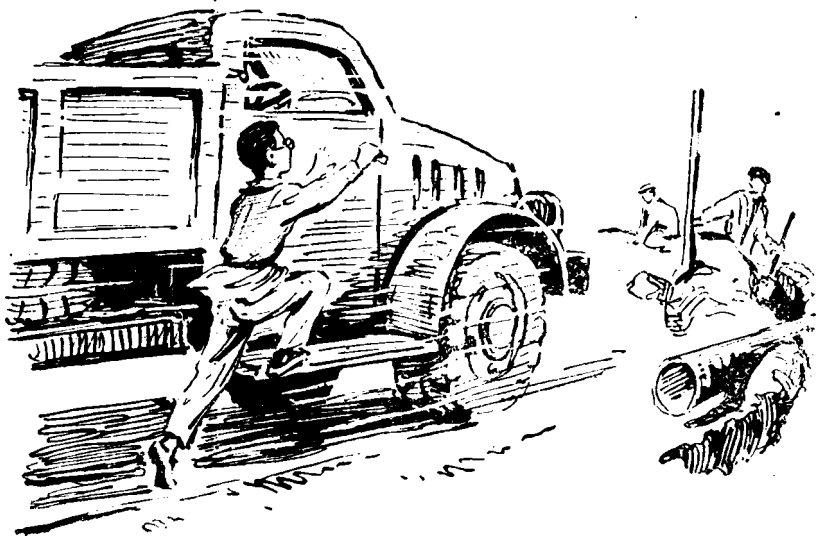
Маҳмудов Л.

Икки дўст. Ҳикоялар. Т., «Ёш гвардия»,
1963.

56 бет.

Маҳмудов Л. Два товарища.

Ўз2

КҮЗОЙНАКЛИ БОЛА

Остопада ўтирган эдим, Турди чиқди. Огзи қулоғида. Ҳиринг-ҳиринг қулади. Нима гап десам, қўлимга ёпишиб, юр, дейди. Ке қўй, офтобда исиниб ўтирганим маъқул десам ҳам, мен билан юрасан деб, оёғини тираб туриб олди. Эриниб зўрға ўрнимдан турдим. Орқама-орқа ҳовлига кирдим. Турди пилдираб отхонага ўтиб кетди. Нима экан деб турсам, бир маҳал инқиллаб-синқиллаб нарвон кўтариб чиқди.

— Юр тезроқ, томошадан қоласан!

— Қанақа томоша?

— Эй, юрсанг-чи, кейин биласан, — деди у нарвоннинг бир учидан судраб. Ҳайрон бўлиб боравердим. У нарвонни қўйиб деворга чиқди-да, миниб олди.

— Ҳой, яхши қиз, отингиз нима? — гап отди Турди

аллакимга,— бу ёққа бир қаранг, ойимнинг ўсмаларидан олиб чиқиб бераман.

У қошларини ғалати қилиб қоқиб ҳам қўйди. Оёғимни нарвоннинг почасига қўйганимча кўзларимга ишонмай туриб қолдим. Шу ўзимизнинг Турдимми-а? Тавба! Қиз бола билан гаплашиш у ёқда турсин, қорасини кўрса кўчанинг у бетига ўтиб кетадиган Турдидан шунақа гаплар чиқиши хаёлимга ҳам келмаган эди. У яна қиқирлаб кула бошлади. Девордан кесак кўчириб отди. Қўшненикидан садо чиқмади. Биров: «Ҳой нима қиляпсан», ҳам демади. Турди жўрттага мени лақиллатяпти, деб девордан қарасам, бир бола ҳафсала билан ҳовли супуриб юрибди. Шу, бошқа ҳеч ким йўқ.

— Кимга гапиряпсан, Турди?

— Кимга бўларди анавида-да,— деди у болага яна кесак отиб.— Ҳо, буралиб-буралиб супуришларини!

Турди дам кўзларини сузиб, дам жилпанглаб боланинг жиғига тега бошлади. Бироқ, бола унинг калакаларига миқ этмас, ҳовлининг ҳар ер-ҳар ерига тўпланган аҳлатни челақка солиш билан банд эди. Мен Турдининг қилиқларига кула бошлаган эдим, бола чидаб туролмадими, супургини улоқтириб деворга яқин келди. У ориқ бўлганидан жуда новча кўринди менга. Сепкилли бурнининг учига илиниб турган кўзойнак орқасидаги дардли кўзларига қараб, негадир ғалати бўлиб кетдим. Мен шундай бўлдим-микин десам, йўқ, Турди ҳам довриаб қолди.

— Ҳа, нега ўкраясан,— деди бурнини тортиб.

Бола индамай бир Турдига, бир менга тикилиб турди-да, анчадан кейин:

— Қўшнисига душман одам девордан мўралайди,— деди.

Турдининг кўзлари олайиб кетди.

— Ким душман?!

— Сен!

— Э, оғзинга қараб гапир!— жаҳлим чиққанидан айтишга айтиб қўйиб, тилимни тишлаб қолдим. Биламан, Турдининг одати ёмон. Сағал ёнини олсанг лов этиб ёнади-кетади. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Вужуди қалтираб, кўзлари чақнаб кетди. Индамасам девордан ошиб тушиб ҳалиги болани урмоқчи. Қўлидан маҳкам ушлаб, аранг пастга судрадим.

— Ке қўй, ўша билан тенг бўлиб ўтирасанми?

— Кўрмайсанми!— деди Турди жаҳлидан тушмай,— қараб турсин!

— Ўзи ким?

— Ким билади. Шу ҳовлида бир ҳафтадан бери пайдо бўлиб қолди.— Турди тишларининг орасидан чирт этиб тупурди.— Ҳали беҳи тераётиб қарасам картошка артиб ўтирган экан. Қиз бола!

Қарасам Турдининг яна кўзлари олайиб, қўли титраяпти.

— Шу қиз боладан хафа бўлиб ўтирасанми? Юр, яхшиси остонага чиқиб, исиниб ўтирамин. Куз офтоби фойдали бўлармиш. Балки даданг ҳам келиб қолар.

— Рост айтасан, ҳозир сўрай-чи,— деди Турди,— оий!

— Равонда кўрпа қавиб ўтирган ойиси ойнадан бошини чиқариб, Турдини уришиб берди.

— Мунча шанғилламасанг. Нима дейсан?

— Дадам келадиларми?

— Ҳовлининг бир бошидан бақирмай, шуни келиб сўрай қолсанг бўлмайдим. Келадилар. Эрталаб, овқатлангани кириб ўтаман, деган эдилар.

Турди билан бошлашиб кўчага чиқдик.

Турдининг дадаси машина ҳайдайди. Шофер. Баъзи-баъзида овқатлангани тўпда уйига келиб туради. Машина калитини чўнтагига солиб кириб кетди дегунча, Турди иккаламиз кабинага чиқиб олиб, роса ўйнаймиз. Бир Турди шофер бўлади, бир мен. Ширин хаёллар билан Турдининг дадасини пойлаб остонада анча ўтирдик. Кун чарақлаб турибди-ю, илимайди одам. Кузда шунақа бўлади ўзи: кечгача офтобда ўтирсам дейсан. Олма-ўрикларнинг уч-учида оловланаётган барглар чирт-чирт узилиб дам бошингга, дам оёгинг остига қўнади. Катта йўлдан тилла ранг барглари икки томонга сачратиб физ-физ машина ўтади. Сарик, оч сарик, қизил баргчалар машиналар кетидан елиб-югуриб ҳолдан тойгач, яна аста ерга бош қўяди. Осмонда қарға қағиллади. У оғзидаги ёнғоқни тушириб юборувди, симёғочда ўтирган олғирроғи илиб қочди. Қўшни бола олдимиздан шипиллаб ўтиб кетди. Турди яна гап отади деб турган эдим, йўқ, ҳайрият, юзини тескари ўгириб, тўнғиллаб қўя қолди.

Кўп ўтмай қўшни эшикдан қордек оппоқ дока рўмол ўраган бир кампир чиқди. У кўчанинг у ёқ-бу ёғига бир-бир қаради-да, ҳассасига таяниб, қалтирай-қалтирай остонага ўтирди.

— Бувиси шекилли,— дедим Турдига.

— Ўзига ўхшаб кўзойнак тақаркан,— деди Турди энсаси қотиб.

Кампир юзини офтобга тутиб, кўзларини юмиб олди.

— Ухлаяпти,— деб Турди пиқ этиб кулди.

— Қўйсанг-чи, кап-катта одам кўчага чиқиб ухлайдими?

— Ишонмайсанми?

Турди кампир ўтирган эшикдан икки метр бери-роқни мўлжаллаб кесак отган эди, кампир кўзини

очиб осмонга қаради. Тепадан бир тўда олақарға қағиллаб ўтиб кетди.

— Ҳой қоқиндиқлар!

Турди қай аҳволга тушди билмадим-у, аммо лекин мен кампирнинг ингичка товушини эшитиб, ўтирган жойимда қотиб қолдим. Сизди. Аниқ. Қари одам, кўнгли оғриди-да. Бўлмаса бекордан-бекорга чақирадимми?

— Яхши бўлмади, Турди,— дедим секин.

Чакки гапирибман. Бечора Турди бусиз ҳам менадан бешбаттар бўлиб ўтирган экан. Бир нима демоқчи эди, тили гапга келмай, бурнини тортиб қўя қолди. У ҳам, мен ҳам ёнимизга қарагани ботина олмай турганимизда кампир яна чақирди. Бу гал унинг товуши кишига далда берадиган, юмшоқ, майин туюлди.

— Тур ўрнингдан,— дедим,— қилғилиқни қилиб қўйиб, бормасак хафа бўлади.

Кампир бизни кулиб қаршилади.

— Бўйларингдан қоқиндиқлар, ҳали анави ерга бир нарса тап этиб тушгандай бўлдими? Қарангларчи, қарға ёнғоқ ташлади шекилли.

Турди менга қаради, мен унга. Қани биттамыздан садо чиқса. У бизнинг қимир этмаганимизни кўриб, ўзи ўрнидан турди. Ҳасса билан ҳазонни титиб кўрди-да, ҳеч бало тополмай, келиб жойига ўтирди.

— Бекорга овора қилдим сизларни, гиргиттонлар,— деди бўшашиб.— Қаричилик-да, бўлмаса оёғим тагига тушган нарсанинг нималигини ажратолмай ўтираманми. Бу йилдан мазам йўқ, кўзим ҳам бурунгидек эмас, хиралашиб қолган десам, неварам, янги ойнак тақсангиз, кўзингиз бояги-бояги бўлади, деб енгади. Ҳали шу топда ойнак қидириб кетди. Бола-да! Ўғил бола бўлса ҳам қиздай ювош. Ота-онаси ҳам

шунга ишониб, командироп юрибди. Бола бечора бир хилларга ўхшаб ўйнай-кулай дея қолмайди. Ўқишдан келади-ю, иш билан куйманишиб кетади. Қозон-товоқдан қутулиб, ярим кечагача дарс қилади. Бир қошиқ овқатга қарашиб юбора қолай десам, кўзим ўлгурдан қўрқаман.

Кампир кўзларини юмиб олган, бизга гапиряптими ё ўзича жовраяптими, ажратиб бўлмасди. Турди иккаламиз бояги кўнгилсиз воқеани бир оз унутиб, ўзимизни ёнгил ҳис қила бошладик. Кампирнинг борган сари ёйилиб гапириши кўнглимизнинг бир чеккасини хира қилиб турган ғашликни ҳам тарқатиб юборгандай бўлди. У ҳамон гапирарди. Биладан. Қари одам бир гапга тушдими, тўхтатиб бўлмайди. Бироқ, Турди ҳам, мен ҳам ҳозир унинг сергаплигидан хурсанд эдик.

Кўча бошида самосвал машина кўринди. Дарров танидим. Турдининг дадасининг машинаси. Етиб келгунича сабримиз чидамай, кампирнинг гапини ҳам чала ташлаб югурдик. Турдининг дадаси бизларни кўрса ҳам индамай ўтиб кетди. Шалъвираб орқага қайтдик. Ҳар куни: «Қани, азаматлар, машинага чиқиб олинглар», дейдиган одам, бугун негадир бизларга ўгирилиб ҳам қарамади. Унинг қовоғи солиқ эди. Машинага яқин боришимизни ҳам, бормаслигимизни ҳам билолмай, ариқ бўйида тўхтаб қолдик. Дадаси машинанинг эшикларини маҳкамлаб, уйга кириб кетди. Ҳайрон бўлиб биз ҳам олдинма-кейин кетидан ҳовлига кирдик. Дадаси водопроводнинг тагига бориб юз-қўлини ювди-да, равонга ўтди. Ойиси ошхонадан бир коса овқат олиб чиқди.

— Кечга қолдингизми, дадаси?

— Э, гапирма, хотин,— деди у уҳ тортиб. Кейин косага нон тўғрай бошлади.— Аптеканинг олдида па-

пирос олгани тушсам «Беломор» йўқ экан, сотувчи ярим остановка нарироқдаги будкада бор, деди. Машинани орқага қайтаргани эриниб, пиёда бора қолдим. Будкага яқин бориб бир орқага қараганимда, уч-тўртта майда-чуйда бола машинанинг олдида ўралашиб юривди. Папирос олатуриб яна бир қарасам, машина қийшайиб, пастга юриб кетяпти. Жон ҳолатда югурдим. Югуряпман-у, қўл-оёғим қалтирайди. Яна икки-уч метр юрса — тамом. Зовурга ағдарилади. У ерда ўнтача одамнинг ишлаётганини кўрувдим. Нима қилишимни билмай, ҳушимни йўқотиб қўйдим. Йўқ, ҳайтовур аптекадан бир бола чиқиб қолди-ю, менинг ҳайҳайлашимни эшитиб, ўзини машинага отди.

— Вой,— деб юборди Турдининг ойиси. Унинг қўлидан пиёла тушиб кетди,— тўхтатдими?

— Қизиқмисан, тўхтамаса мен шу ерда ўтирармидим,— деб Турдининг дадаси яна уҳ тортди,— чамаси зовурга бир метр қолганда машина таққа тўхтади. Мазмуни бояги ўралашиб юрган болалардан биттаси машинани юргизиб юборган-у, қўрқиб кетиб кабинадан ўзини отиб қочган. Етиб келдим-у, қани энди машинанинг эшигини очолсам. Дағ-дағ титрайман. Ўзимни тамом йўқотиб қўйган эканман. Машинани тўхтатган бола сув ичиргандан кейин бир оз ўзимга кебман.

— Ҳайрият-эй,— Турдининг ойиси ёқасини кўтариб туф-туфлаб қўйди.— Қим экан? Қанақа бола? Нега уйга бошлаб келмадингиз?

Дадаси жавоб бериш ўрнига бир менга, бир Турдига қараб турди-да, анчадан кейин:

— Қимлигини билолмадим,— деди,— отинг нима, кимнинг ўғлисан, айт, ота-онагнинг олдига бориб, раҳматимни айтай, деб худонинг зорини қилсам ҳам айтмай кетиб қолди. Қўрққанымдан юзи ҳам эсим-

да қолмабди. Фақат кўзойнаги борлигини биламан.

Боядан бери бақрайиб турган Турди ялт этиб менга қаради. Қўшни боланинг деворга яқин келгандаги жавдираган дардли кўзлари, бизга ёнғоқ топиб берман деб, ҳазон титган кампир кўзимга кўриниб кетди-ю, «Турди» деб юбордим беихтиёр.

Дадаси кетиши билан Турди икковимиз деворга нарвон қўйиб, қўшниникига қарадик.

Кампир ҳовлининг ўртасида турибди. Жилмайиб дамба-дам у ёқ-бу ёққа қарайди, аланглайди, афтидан невараси олиб келган кўзойнакдан хурсанд эди. Бола эса бувисининг дам у ёнига, дам бу ёнига ўтиб, қувончини яширолмасди.

Хуллас, боланинг ҳам, ёруғ дунёни яна ҳам ёруғроқ кўра бошлаган кампирнинг ҳам юзидан кулги аримасди.

Назаримда чарақлаб турган офтоб ҳам бор-йўқ нурини шу ҳовлига тўкиб, шу ҳовлини яна кўпроқ иситиб тургандек эди. Турдига қарадим. Турди юзини тескари ўгириб олган, тез-тез бурнини тортиб қўярди. Умримда бировга ҳавасим келган бола эмасдим. Рост айтсам, шу топда кўзойнакли боланинг ўрнида бўлишни жуда-жуда хохлардим.

ШОКИРНИНГ ТОҒАСИ

Дам олиш куни бўлганидан тўпгача думалаб ётдим. Ойим ётаверма, тур, одам ланж бўлиб қолади, деб уришганларидан кейин туриб ювиндим. Наридан-бери чой ичдим. Кеча Шокир билан тўпни тепавериб дамини чиқариб юборган эканмиз, пуфлаб роса шиширдим. Қўчага чиқиб Шокирларнинг эшигини итарсам берк. Тақиллатдим, ҳеч ким жавоб бермади. Эшитмаётгандир деб ботинкамнинг тумшуғи билан икки-уч тепдим. Ичкаридан аллакимнинг босиқ қадам олиши эшитилди. Биламан, Шокир бу. Доим шунақа қилади. Ойисига ё дадасига ўхшаб юриб келади-да, эшикни очиши билан «вох» деб чўчитади. Тўхтаб турсин, бир таъзирини бериб қўяй. Эшикни очди дегунча тўп билан бошига тушираман. Иккинчи ҳазиллашмайдиган

бўлади. Четга ўтиб, тўпни эшикка мўлжаллаб турдим. Бироқ ҳадеганда эшик очилавермади. Қўлим толиб кетди. Тўпни энди қўлтиғимга олган эдим, эшик гиқ этиб очилди. Жон ҳолатда тўпни эшикка ирғитдим, бироқ, тўп деворга тегиб, ариққа юмалаб кетди. Кўзларимни катта-катта очганимча турган еримда қотиб қолдим. Қаршимда белбоғини елкасига ташлаган, бегона бир киши қошларини чимириб турарди. Бу одамни энди кўришим. Бўйи эшикка тегай деб турипти. Елкалари циркда кураш тушадиган полвонларникига ўхшайди, кенг, бақувват, юз-бўйинлари офтобда қорайган, фақат устара билан қирилган бошидаги дўпписининг ўрни оҳак суркаб қўйгандек оппоқ. Бу киши ким, Шокирларникида нима қилиб юрибди, ҳали ҳушимга келиб сўраганимча ҳам йўқ эди, жеркиб берди.

— Тирмизак, бу нима қилиқ?!

— Мен Шокир деб ўйлабман...

— Нима, Шокирда қасд-пастинг борми?

— Кечирасиз... Ҳазиллашмоқчи эдим.

— Эй, ҳазилнинг уйи куйсин, шунақа бўладиган бўлса!

У яна бир марта бошимдан-оёғимгача қараб чиқди-да, мўйловининг учини сўрганича қўл силтаб кириб кетди. Бир зум ўтмай кўзлари ола-кула бўлиб Шокир чиқди.

— Эй, жиннивой нима қилиб қўйдинг?

— Нима қилибман, копток қўлимдан чиқиб кетди, холос. Ўзи ким?

— Тоғам.

— Қачон келақолувди?

— Кечаси. Донг қотиб ухлаб ётган эканман, биров оёғимни қитиқласа бўладими. Жон-поним чиқиб кўзимни очсам, тепамда тоғам турибди. Саломимга

алик олишдан аввал дневнигимни сўраб қолди. Эртага кўринг, десам ҳам кўнмади.

— Ярим кечада атайлаб дневнигингни кўргани келибдимми?

— Қим билади.

— Кўрсатдингми?

— Бўлмаса-чи, кўриб «ҳа, энди одам бўлиб қолибсан, ётавер, ўзим эрталаб уйғотаман» деди. Энди ухлаган эканман, бир маҳал яна уйғотди. Нима ишингиз бор, бирпас ухлай десам ҳам қўймай: «Тур-е, тонгинг гашти бошқача бўлади», деб қўлимдан судраб ҳовлига олиб чиқди. Маза қилиб ётгандирсан деб уйингга қараб-қараб қўяман.

— Маза қилганда қандоқ, ўзим ҳам ҳозир турдим,— дедим керилиб, бироқ Шокирнинг юмилиб кетаётган кўзларига қараб раҳмим келиб кетди,— қўявер, эртага кетса яна маза қилиб ухлайверасан.

— Қаерга кетади?— Шокир ҳовлига бир қараб олиб қулоғимга пичирлади:— бир ойга отпускага келган. Шу дейман, дунёда ғалати одамлар кўп-да, а?

— Нимайди?

— Дадамлар отпуска олсалар Қримга бориб дам оладилар. Тоғам бўлса, атайлаб шаҳарга ишлагани келганмиш.

— Йўғ-е!

— Ҳа. Ёзда совхозда йиғим-терим пайти, иш кўп. Қишда бўшроқман, дейди. Пахта териш машинаси ясайдиган заводга бориб шу машинанинг сирини ўрганармиш. Қалай, қойилми? Баъзи одатлари бўлмаса-ю, тоғам ажойиб одам-а,— деди Шокир хаёл суриб.— Уч-тўрт кун бирга бўлган одам ўзининг тоғасидан ҳам яхши кўриб қолади.

Тўғриси, Шокирнинг тоғаси менга ёқмади. Ўлгудай кўрсакан. Бунинг устига қовоғини солиб гапирадиган

одам экан. Кап-катта бўлиб ҳазилни тушунмагандан кейин бунақа одамдан яхшилик кутиб бўлармиди? Албатта йўқ. Буни Шокирга айтмадим, айтиб нима қиламан, хафа бўлади. Хафа бўлиш ҳам гапми, бутунлай гаплашмай қўяди... Шокир бир нима демоқчи бўлиб оғиз очган эди, ичкаридан тоғаси чиқиб қолди. «Шу ерда туратур», деб физиллаб кириб кетди-ю, зум ўтмай қайтиб чиқди.

— Юр, сени тоғам чақиряптилар.

Юрагим шув этиб кетди. Бояги ҳазилимга роса гап эшитсам керак деб, қўрқа-писа ичкарига кирдим. Тоғаси ўқариққа нўш пиёз экаётган экан. Мени кўриб ариқдан чиқди.

— Қани йигитча, бери кел-чи, бир танишиб қўяйлик. Отинг нима?

— Турдихўжа.

— Хўжасига бало борми, Турди-да, а?— деди кулиб.

— Майли, шундай бўла қолсин.

— Ҳа, баракалла,— деди елкамга қўлини қўйиб,— ўзинг анча дуруст болага ўхшайсан. Аммо бояги қилигинг... Ҳай, майли, ўтган ишга саловот... Ўртоғингдан бир нарсани сўрасам тузук-қуруққина жавоб беролмаяпти. Ҳа, гап шуки, дарсдан кейин нима қилишларингни билмоқчиман.

Шокир иккаламиз кўз уриштириб олдик.

— Дарсдан кейин нима қилардик, уйга келамиз,— дедим. Шокир «тўғри» деб бошини қимирлатиб қўйди.

— Мактабда ётиб қолармидиларинг, албатта уйга келасизлар-да,— жавобимдан тоғасининг жаҳли чиқиб кетди,— хўш, ундан кейинчи?

— Ундан кейин... чой ичамиз,— дедим. Тоғаси жавобимдан қониқмаётганини кўриб, секин яна Шокир-

га қарадим. Шокир ҳайрон бўлиб, билинар-билинемас елкасини қисиб қўйди.

— Хўш, хўш, ундан кейинчи?

— Ундан кейин бирпас футбол ўйнаймиз.

— Ҳа, баракалла, кечгача кўча чангитамиз, де?

— Йўқ, тоға, кўчага сув сепиб ўйнаймиз,— деди Шокир ўзини оқлаб.

Бироқ тоғаси тиззасига шапатилаб шунақа кулдики, кўзларидан ёш чиқиб кетди. Шокир ҳам, мен ҳам нима бўлганига тушунолмаб йўлканинг четига ўтириб қолдик. Тоғаси анчадан кейин кулгидан ёшланган кўзларини арта-арта уйга кириб кетди-да, елкасига чопонини ташлаб, этигини кийиб чиқди.

— Оббо азаматлар-е, кўчага сув сепиб ўйнаймиз, денглар, қани, мен билан юринглар-чи.

Биз қаергалигини суриштирмасдан кетавердик. Гапиргани журъат қилолмасдик. Тоғаси бўлса, ёнида кетаётганимизни бутунлай унутгандай, қўлини орқасига қилиб, ниманидир ўйлаб борарди. Катта кўчадан мактаб томон бурилганимиздан кейин қадамини секинлатиб, бизга қараб қўйди.

— Оббо, укалар-е, бу ҳар куни копток тепавериш зериктириб юбормайдими, а? Мактабларингга бирон тўгарак йўқми, қатнашсаларинг?

— Нега бўлмас экан? Бор,— дедим дадиллашиб кетганимга ўзим ҳам ҳайрон бўлиб.— Битта эмас, олти тўгарак бор. Бултур Шокир билан трактор тўгарагига қатнашганмиз.

— Хўш-хўш?

— Гапнинг очиғи, энди қатнашмоқчи эмасмиз. Ундан кейин, тўгарак тарқалиб кетай деб турибди,— деди Шокир гапнинг ростига кўчиб,— бултур шунча қатнашиб, бир марта ҳам ҳайдаб кўрганимиз йўқ. Тракторимиз доим мактабнинг гаражида туради.

Ҳайдамагандан кейин ўрганишнинг нима кераги бор?

— Рост,— деб юбордим мен ҳам ўзимни тутолмай,— баҳорда бир юргизиб кўрганман. Мотори тутун чиқариб, поқ этиб ўчиб қолган.

— Бузуқ бўлса, тузатиш керак.

— Тузатдик ҳам, бўлмади.

Шу билан гап узилди. Тоғаси яна алланималарни ўйлаб кетди. Шокир симёғочда қатор тизилиб турган қарғаларга секин тош отиб қўйди. Мен қўлтиғимдаги тўпнинг дамани чиқариб, икки буклаб чўнтагимга солиб олдим ва бултур пахтага чиққанимизни ўйлаб кетдим. Совхоз директори ўшанда ишимизга қойил қолиб, тўгарагимизга битта бузуқ трактор совға қилган эди. Ушанда болаларнинг севинганини кўрсангиз. Эртасигаёқ тўгаракка олтмишта бола ёзилибди. Бироқ...

— Ҳа, нега уҳ тортасан?— ажабланиб сўради Шокирнинг тоғаси.

— Эҳ, тракторимиз яхши бўлиб, машғулот ўтказадиган ёримиз бўлганда-ку... саз бўларди-я...— дедим афсусланиб.

— Гап бунда эмас,— деди у қўлини силтаб,— ҳамма касал ўзларингда. Ҳа, бировнинг тайёрлаб беришига ўрганиб қолгансанлар. Хўш, машғулот ўтказиш учун ер керакми? Ер йўқми?

— Йўқ,— дедик.

— Бўлмаган гап. Эрталаб мактабларингни айлаиб келганман. Мактаб орқасида бир танобга яқин ерни ахлат босиб ётибди. Бу нима, ер эмасми?

Рост. Эсимизга келмаганини қаранг. Шокир ҳам, мен ҳам жавоб беролмадик. Тоғаси бўлса, ҳа, нега индамайсизлар, дегандай юришдан тўхтаб, бизга қараб турарди.

— Мактаб директори ё ўқитувчилар тозалаб беришини кутиб турибсизларми? Тракторни томошага қўйиб қўйгандан кўра ерни бошлаб ҳайдамайсизларми? Ана машғулот, ер ҳам бекор ётмайди, у-бу экасишлар, ё гапим чаккими?

Нима ҳам дердик. Бошимизни кўтара олмай, миқ этмай туравердик.

Мактабда қоровул чолдан бўлак ҳеч ким йўқ экан. Қоровул ниятимизни билиб, дарров гаражни очиб берди. Шокир билан мен бир чеккада томоша қилиб турдик. Тоғаси тракторнинг у ёқ-бу ёғини очиб кўра бошлади. Мактабга кирганимизни кўришган эканми ё қоровул чол айтганми, мактаб атрофида турувчи болалар ҳам гаражга бирин-кетин бош тикиб мўра-лай бошлашди. Кимдир... «Устага ўхшайди», деб қўйди секин.

— Тракторларингнинг баъзи қисмларини янгилаш керак, холос,— деди тоғаси ташқарига чиққанимиздан кейин,— бўлмаса, бундоқ қилсақ, тракторни тузатиш, хўш, директор билан гаплашишни мен бўйнимга олсам. Сизлар эртага ўқишдан кейин болалар билан бир ўзаро гаплашиб олсаларинг. Гап пухта бўлсин. Ишни тўппа-тўғри ер ҳайдашдан бошласак. Хўпми?

Кўндик. Шокир «тоғам қалай» дегандай менга қараб қўйди. Мен унинг «икки-уч гаплашган одам ўзининг тоғасидан ҳам яхши кўриб қолади», деган гапларини эсладим.

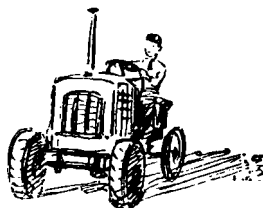
— Қани, тирмизак, тўпингни ол-чи?

Бирдан устимдан муздек сув қўйиб юборгандек бўлдим. Яна бояғи воқеа эсига тушди шекилли, деб турсам, йўқ, тўпни олди-да ўзи пуфлаб шиширди, кейин роса ўйнадик. Уйга қайтиб келганимизда Шокир-

га секин «юр ўйнаймиз» деб шипшиган эдим, тоғаси эшитиб қолди.

— Ҳар нарсанинг вақти бор, ука,— деди жиддий, — ҳа, энди бундан бу ёғига ёш бўлавермайсанлар. Ўйлаб иш қилинглар.

Мен чиндан ҳам ўйлаб иш тутгани тўпимни қўлтиқлаб уйга кириб кетдим.

ҚИРҒИЙ

Мурод бир бурда нон билан товоқнинг тагидаги қаймоқни сидириб оғзига солди-да, похол шляпасини кийиб кўчага чиқиб кетаётган эди, ошхонадан бувиси чақириб қолди.

— Муроджон!

— Нима, буви?

— Қаёққа, болам?

— Тоғамнинг олдига.

— Ҳай-ҳай, шу иссиқда-я. Қўй, болам, шаҳар боласи нозик бўлади, офтоб уриб ўтирмасин. Ўрикнинг тагига шолча солиб дамнингни олиб ёт. Кечқурун тоғангга овқат олиб борасан. Хўпми, болам?

Муроднинг қовоғи осилиб кетди... У бувисини яхши кўрарди-ю, бироқ ҳадеб ёш болага ўхшатаверишини ёқтирмасди. Рост-да, ўзингиз ўйлаб кўринг. Ойиси

шундан-шу ёққа ёлғиз ўзини ишониб юборса-ю, бувиси «офтоб уради» деб кўчага чиқармаса алам қиладими, йўқми, албатта алам қилади-да. Асли станциядан тўппа-тўғри тоғасининг олдига ўтиб кетаверса бўларкан. Кечгача қовун полизни айланиб, кечқурун қайта қоларди. Мурод шартта эшикни очиб чиқиб кетай ҳам деди. Ойисининг «худа-беҳудага бувингни хафа қилаверма», деб тайинлаганини эслаб ноилож орқага қайтди. Айвонга чиқди. Шляпасини устундаги михга илиб, тиззасини маҳкам қучоқлаганча тумтайиб ўтириб олди. Бир коса ширчой кўтариб ошхонадан бувиси чиқди.

— Мана бунга нон тўғраб ичиб олгин, болам.

Мурод хафсаласизлик билан дастурхондаги бурда-сурда нондан тўғради-да, бир-икки қошиқ ичган бўлди. Бувиси бир айланиб келганда ҳам Муроднинг авзойи ўзгармаган эди.

— Ҳа, зерикмадингми, болам?

— Нега зерикарканман.

— Жўрақулни чақириб берайми, ўйнайсанми?

— Жўрақулингиз ким?

— Қўшнимнинг ўт-олов бир ўғли бор. Уша,— бувиси деворга яқин борди-да, кафтини оғзига карнай қилиб чақира бошлади.

— Жўрақул, ҳой Жўрақул!

— Нима?— девор орқасидан қиз боланикига ҳам, ўғил боланикига ҳам ўхшамаган товуш эшитилди.

— Баққа чиқ, Муроджон ўртоғинг келган.

Кўп ўтмай устарада қирилган боши офтобда йилтиллаб турган, қоп-қора кўзлари катта-катта бола девордан мўраллади. У Муродга анграйиб қараб турди-да, кейин ўзини тутолмай хиринглаб кула бошлади.

— Нега куласан?— Муроднинг жаҳли чиқиб кетди.

— Үзинг боя станцияда нима қилдинг?

— Нима қилибман?

— Қоровул чол қулоғингдан роса чўзиб тортдими?

Мурод қизариб кетди. Ялт этиб бувисига қаради. Ҳайрият, бувиси ошхонанинг олдида куйманишиб юрган экан, эшитмади.

— Тўхта, мен ҳозир кўчадан айланиб чиқаман.

Жўрақул тишининг оқини кўрсатиб тиржайганича тушиб кетди.

Тавба! Станцияда ҳеч ким йўқ эди-ку, қаёқдан кўра қолдийкин? Э, бўлди, бу ўша — Муродни қутқариб олган бола. Девордан қараши билан кўзига иссиқ кўринган эди-я! Қаерда кўрганикинман, деб ўйлаб турганида хиринглаб энсасини қотирди-да. Бўлмаса дарров танирди. Гапнинг очиғи, шу бола бўлмаганда, бояги чол Муроднинг қулоғини таг-туғи билан суғуриб олган бўларди. Поезд Мурод тушган станцияда беш минутча туриб ўтиб кетди. Кун иссиқ. Еру кўк ловуллайди. Водопровод жўмрагидан жилдираб тушаётган сув, ҳам илиб қолган. Мурод ярим белигача ечиниб, водопроводнинг тагига тушди-да, роҳатланиб ювина бошлади. Қоровул чол унга бир қараб қўйди-да, байроқчаларини белига қистириб, иссиқдан зорлана-зорлана ичкаридан устига дока ёпилган каттакон қафас кўтариб чиқди. Қафасни эшик тепасидаги илгакка илиб, кириб кетди. Мурод бўйинини чўзиб шунча қараса ҳам нималигини кўролмади. Бориб эшик тирқишидан мўраллади. Чол каравотга чўзилибди. Кўзлари ярим юмуқ. Мурод уюлиб ётган бўш яшикдан иккитасини судраб келиб бир-бирига мингаштирди. Кейин унинг устига чиқди. Секин докани оча бошлаган эди, яшик яхши ўрнашмаган экан, бир чети тойиб кетди. Мурод ўзини ўнгламоқчи бўлиб беихтиёр қафасга ёпишди. Бироқ, қўли қафаснинг эшикчасига те-

гиб очилиб кетди. Мурод йиқилиб тушди. Шу пайт нимадир пар этиб осмонга кўтарилди. Ичкаридан чол югуриб чиқди. Шу орада эшак минган бир бола ўтиб қолди-ю, орага тушди. Бор гап шу. Мурод нима бўлганига ақли етмай, кўнгилсиз воқеани ярим йўлдаёқ унутган эди. Мана, Жўрақул қайтадан ҳаммасини эсига солди. Муроднинг юраги ғашланди. Шу топда негандир Жўрақул кўзига жуда-жуда ёмон кўриниб кетди. Ҳатто Жўрақул ичкарига кирганда ҳам қайрилиб қарагиси келмади.

— Юр, эшак минамиз.

Мурод индамади. Жўрақул ҳайрон бўлиб айвоннинг четига ўтирди.

— Э, ўшанга хафа бўлиб ўтирибсанми? Аллақачон қайтиб келган.

— Нима?

— Нима бўларди, қирғий-да.

— Қафасдаги қирғиймиди?

— Ҳа, ўзиям қирғиймисан-қирғий-да. Бутун қишлоқда бунақаси йўқ.

— Қайтиб келмаган бўлса-чи?

— Вой, сен қизиқ экансан-ку. Қўлга ўргатилган қирғий бўлади-ку, қайтиб келмайдами? Ё уйига учиб келган, ё қафасида ўтирибди. Ишонмайсанми, юр бориб кўриб келамиз.

— Бувим чиқармайдилар.

— Нега?

— Офтоб тегармиш.

Жўрақул дик этиб ўрнидан туриб ошхонага кириб кетди. Анчадан сўнг бувиси билан бошлашиб чиқди.

— Майли, борақол, болам,— деди бувиси Муроднинг авзойига қараб, кейин Жўрақулга тайинлади,— сояда ўйнанглар, хўпми, Жўрақул?

— Бўлмасачи, офтобда ўйнаб жинни бўлибмизми? Қани, юр Мурод.

Кўчага чиқишди. Қуёш сойнинг нариги бетигаги мирза теракларнинг ортига ўтгани билан ҳали куннинг тапти қайтгани йўқ. Дим. Терак барглари сўлгин. Қилт этган шабадага маҳтал. Соё бўйида учтўртта мол ўтлаб юрибди. Олисдан чанг кўтарилди, машина экан, соё ёқалаб бурилиб кетди.

— Совхознинг янги машинаси, — деди Жўрақул. — Аттанг, бу ёққа келмади-да. Бир катайса қилардик-да. Мурод, сен шу ерда ўтиратур, эшакни олиб чиқай.

Жўрақул уйга кириб, эшакни етаклаб чиқди. Яғри чиқиб кетган шимини тиззасигача қайирди-да, юғриб келиб эшакка минди. Мурод яёв бормоқчи эди, Жўрақул кўнмай орқасига миндириб олди. Жиллов бўшаши билан эшак йўл ёқалаб кетди.

— Ўргатилган! — деди Жўрақул, — пилдирашини қара! Дадавой аканинг эшигига бориб таққа тўхтайдди. Ем еб ўрганиб қолган.

— Дадавой ака ким?

➤ — Қулоғингдан чўзган чол-да. Станция қоровули. Бир қизи бор, худди ўзи. Жаҳли бурнининг учида туради, — Жўрақул эшакнинг бир мақомда пилдираб боришидан завқланиб кетиб, ҳиргойи қила бошлади. — Ёрим кетаман дейди, кетгизгани қўймайман, — у белидан маҳкам қучоқлаб хомуш бораётган Муродга ўгирилиб қаради-да, жим бўлиб қолди. Анчадан кейин пиқирлаб кула бошлади.

— Нега куласан? — Муроднинг жаҳли чиқиб кетди.

— Э, сенга кулаётганим йўқ. Ҳали, эрталаб станцияга кетаётсам, Дадавой аканинг қизи соё бўйида китоб ўқиб ўтирибди. Сағал берироқда эшакдан ту-

шиб секин олдига бордим. Овозимнинг борица ваҳ десам, пақ этиб сойга йиқилиб тушса бўладими?

Муроднинг энсаси қотди. Мунча мақтанасан, демоқчи эди, бироқ ўзини тийди. Жўрақул Муроднинг индамай қулоқ солиб бораётганини кўриб, очилиб кетди. Эшакни станцияда бир боладан иккита сапчага алишиб олганини, кейин бола алданиб қолганини билиб, кунига эшакни сўраб уйига келгани борми, вайсаб борарди. Соғга яқин қолганда эшак таққа тўхтади. Жўрақул оёғи билан қорнига тепиб кўрди, қўли билан яғринига шапатилаб урди, қани эшак юрак қолса, бўлмади, ахири ерга тушишга тўғри келди.

— Ана, айтмадимми,— деди Жўрақул тизгинни Муродга тутқазиб. Кейин тўғридаги кўк эшикни гурсиллатиб ура бошлади.

— Жамила, ҳой Жамила?

— Нима?— ичкаридан қиз боланинг жаҳл аралаш товуши эшитилди.

— Ем олиб чиқ. Эшак тўхтаб қолди.

— Ҳар куну ем олиб чиқиб малайманми? Бир Олапарни қўйиб юбораман, додингни беради.

— Кўрдингми?— деди Жўрақул Муродга қараб.— Жаҳли бурнининг учида туради.

Жўрақул яна эшикка ёпишди. Бироқ Жамила миқ этмади. Бу унга алам қилиб кетди. Олазарак бўлиб деворга қаради. Бўлмайди, ошиб тушса, Олапарни қўйиб юборади. Бирпас ниманидир ўйлаб қолди, сўнг танаси деворга ёпишиб турган толга ўрмашиб чиқдида, ҳовлига тортилган арқонни ечиб юборди. Бир дор кир ер билан битта бўлди. Жўрақул аламдан чиқиб пастга тушганда, ичкаридан Жамиланинг ҳўнграб йиғлагани эшитилди. Муроднинг эти жимирлашиб кетди. Қўлидаги тизгинни улоқтириб кетиб қолмоқчи бўлди-ю, бироқ Жамилага ачинди.

— Яхши қилмадинг, Жўрақул. Бечора не ҳас-
ратда ювган.

Жўрақул Муроднинг қўлидан тизгинни оларкан
пинғиллади.

— Ярим челақ ем олиб чиқиб берса бир жойи
камаярмиди?

Муроднинг зардаси қайнаб кетди.

— Ие, сеники қизиқ экан-ку. Бермаса зўрликми?

— Э, нега ёнини олиб қолдинг. Ҳаммаси сени деб
бўлди-ку.

— Мени-я?

— Ҳа, сени. Қирғийни ким қўйиб юборди, сен.
Оҳ, жойига учиб келганмикин, деб йиғлаб ўтирган ҳам
сен... Мен аҳмоқ, олиб бориб кўрсата қолай, хотир-
жам бўлсин, деб иссиқда лўкиллаб юрибман.

Мурод ҳам, Жўрақул ҳам бир-бирига қараб жим
қолишди.

Ғиқ этиб эшик очилди. Ичкаридан кўзлари йиғи-
дан қизариб кетган Жамила чиқди.

— Қирғий учиб келган. Уйда. Инида ўтирибди!

— Ана, айтмадимми!— Жўрақул Муродни туртиб
қўйди,— ўргатилган бўлгандан кейин қаёққа борар-
ди. Учиб жойига келади-да. Қани, юр, Мурод, кўриб
чиқамиз. Жамила, Олапаринг боғлиқми?

— Киравер,— деди Жамила ва ўзи йўл бошлади.

Қизнинг бирдан ўзгариб, Жўрақулга қилаётган
муомаласи Муродни ажаблантирган эди, йўқ бунда
гап бор экан. Жўрақул остонадан ҳатлаши билан
Жамила тақ этиб эшикни ёпиб олди.

— Ҳа, қўлга тушмас экансан!— Жамила қувончи-
дан қийқириб юборди. Мурод нима бўлганига тушу-
нолмай, бориб эшикнинг калит соладиган тешигидан
қаради. Жўрақул ҳовлининг ўртасида, қулоғи калта,

эшакдай баҳайбат ит эса эшик тагида чалқанча ётибди. Жўрақулга қараб аҳён-аҳёнда ириллаб қўяди.

— Қочаман деб овора бўлма,— деди Жамила,— почангдан олади.

— Э, ҳазилингни қўй. Анавини эшик тагидан ол, мен чиқиб кетай.

— Сен билан ҳазиллашишга вақтим йўқ,— Жамила ошхонага кириб кетди. Жўрақул секин деворга қараб келаётган эди, ит ўрнидан туриб боланинг оёғи тагига келиб ётиб олди. Жўрақул худди сурат олдираётган кишидай қотиб қолди. Ошхонадан қоп кўтариб Жамила чиқди.

— Ма, ҳамма кирларни йиғиб ол.

— А, бор-э!

— Қилмайсанми? Олапар!

Ит отини эшитиб ириллади. Жўрақул жаҳл билан тупроққа қорилиб ётган кирларни олиб қопга тиқа бошлади. Ит тумшугини оёқларининг орасига олиб кузатиб ётди. Жўрақул ҳамма кирни қопга солиб бўлиб, кўчага йўналган эди, Олапар яна эшикнинг олдига ётиб олди.

— Қаёққа?

— Бўлди-да, яна нима дейсан?

— Қопни кўтар!— Жамила Жўрақулга бир кулча совун тутди.— Сойга борасан.

— Нима?— Жўрақулнинг кўзлари олайиб кетди.— Ҳой, индамаганга ҳаддингдан ошаверма. Бир соламан.

— Қўлингни кўтар-чи, Олапар узиб олади.

Ит отини эшитиб яна ириллади. Жўрақулнинг дами ичига тушиб кетди. Жаҳл билан совунни олди-да, қопни орқалади.

— Ўзинг юрмайсанми?

— Мен нима қиламан,— деди Жамила эшикни очиб,— ўзинг бориб ювиб келасан.

Жўрақул кўчага чиқаману, қопни улоқтириб қочаман, деб ўйлаб, Жамиланинг бормаганига ичида суюниб қўйди. Олапар буни сезгандай кўчага олдинроқ чиқиб турди. Жўрақул остонада турганича қизга итингни олиб қол, деб ялинди ҳам, дўқ қилди ҳам бўлмади. Кутиб туравериш жонига тегди, шекилли, ит қопнинг бир четидан тортган эди, Жўрақулнинг эси чиқиб кетди.

— Қўрқма, кўп гап сотмай тезроқ юр деяпман,— Жамила кулди,— агар ҳозир бормасанг, индамай почангдан олади, жаҳли ёмон.

— Тўхтаб тур,— Жўрақул муштини ўқталиб қўйди.— Қўлимга тушасан-ку, қулоғингнинг тагига солмасам, Жўрақул отимни бошқа қўяман. Юр, Мурод.

— Мурод бормайди.

— Ҳа, Муродда нима ўчинг бор?— бақирди Жўрақул.

— Муродда ўчим йўқ,— деди Жамила секин,— фақат илтимосим бор. Толга чиқиб арқонни боғлаб тушади. Кўча чангитганинг етар. Анави турқи совуқ эшагингни эгасига элтиб беради. Мен уйини тушунтириб бераман.

Жўрақул дод деб юбораёзди. Кўзлари ёниб турган Олапарга қараб аранг ўзини босди. Қопни кўтариб индамай сойга кетди. «Қирини қоп-мопи билан сойга оқизиб юбораман», деб ўйлади Жўрақул ва секин ёнига кўз қирини ташлади. Олапар Жўрақулдан кўз олмай, думини ликиллатиб келарди. Жўрақул барзанги итдан осонликча қутила олмаслигини тушунди.

Мурод арқонни толга боғлаб, эшакни эгасига топшириб келди ҳам, Жўрақул сойдан қайтиб келмади.

Ҳавотир ола бошлади. Бориб келмоқчи бўлган эди Жамила тўхтатди.

— Қўявер, ҳалақит берма, бориб келдим. Гупиллатиб кир ювяпти. Юр, қирғийни кўрасанми?

Мурод Жамилага шубҳаланиб қараган эди, Жамила пиқирлаб кулиб юборди.

— Қўрқма, Олапар ҳозир Жўрақул билан банд.

Улар ичкари кириб кетишди. Талай вақтдан сўнг кўчага чиқишганда, олисда боши ерга тегай-тегай деб энгашиб келаётган Жўрақул кўринди. Ёнида Олапар. У Жўрақулдан кўз олмай думини ликиллаатиб келяпти. Мурод Жўрақулга ачиниб, бориб қопини кўтармоқчи эди, ит олдиға солиб қувиб берди.

— Яқинлашма, Мурод!— деди Жўрақул инқиллаб,— бу ит эмас, эшак экан. Бирпас дам олдирмади-я, энди дам олай десам, бурнимни тагида ириллайди.

Мурод четга ўтиб, Жўрақулнинг орқасидан кела бошлади. Жамила эшикни очди. Жўрақул индамай ҳовлиға кириб қопни айвонга ирғитди.

— Ол!

— Ия, бун яхшилаб сиқмабсан-ку!— Жамила қопни очиб, кирни титкилай бошлади.— Энди яхшилаб сиқиб, дорға ёй!

— Ёймайман,— деди Жўрақул йиғламсираб.

— Бақирма, қандоқ бўлса, ўшандоқ қилиб қўясан. Унғача санайман. Агар қилмасанг ўзингдан ўпкала. Бир, икки...

— Мурод қарашиб юборсин.

— Майли, Мурод, қарашиб юборақол,— деди Жамила. Жўрақулнинг қавариб кетган қўлларига қараб, юрагининг бир чеккаси ачишиб кетгандай бўлди. Қўй, мен ўзим ёяқоламан деб юборишига ҳам сал қолди-ю, лекин ўзини босди. Айвоннинг зинасига ўтир-

ганича тишини-тишига қўйиб кузата бошлади. Мурод, Жўрақул ҳамма кирни сиқиб дорга ёйиб бўлиши билан Олапар думини ликиллатиб уйчасига кириб кетди. Жўрақул Жамилага бир хўмрайиб қаради-да Мурод билан бошлашиб кўчага чиқди.

— Урардим-у, яқинда ойиси ўлган,— деди Жўрақул,— ҳамма ишни ўзи қилади.

— Бечорага қийин экан.

— Қийин ҳам гапми?— Жўрақул орқасига қараб тўхтади. Эшик олдида Жамила қараб турарди. Жўрақул ғалати бўлиб кетди. Мурод ҳам. Иккаласи нима қилишини билмай қолишди. Жамила уларнинг иккиланиб қолганини кўриб, ўзи келди.

— Жўрақул,— деди секин ерга қараб у,— кел, урақол. Урмасам отимни бошқа қўяман, деб қасам ичгансан. Барибир пайт пойлаб ўч оласан. Биламан, айтганингни қиладиган боласан.

Жўрақул қизариб кетди. Бир нима демоқчи эди, гапиролмай, ерга қаради.

— Бўлмаса отингни... бошқа қўяқол,— деди Жамила,— Жўрақул эмас, Жўра бўлақолсин-а?— Жамила югуриб кириб кетди. Жўрақулга Жамиланинг гапи ёқиб кетдими, беихтиёр жилмайди.

— Юр, кетдик,— деди Мурод,— кечга қоламиз.

— Қаерга?

— Қовунполизга. Уйнаб келамиз.

Муроднинг бувиси кўчада пойлаб турган экан.

— Ҳой болам, қаёқларда тентираб юрибсан, борадиган бўлсанг, тезроқ бормаيسانми. Тоғангни овқати совуб қолди.

ЗАЙНАБ ХОЛА

Мактабга келсам Солининг қовоғидан қор ёғиб ўтирибди. Нима гап десам, индамайди, ҳадеб уҳ тортади. Қўзларини пирпиратиб, хўрсиниб-хўрсиниб қўяди. Бир гап бўбди шекилли, деб секин ёнига ўтирдим.

— Гапир, нима бўлди?

— Нима бўларди,— деди Соли жаҳл билан,— яна анави... Зайнаб хола билан уришиб қолдим. Боя кўзлари ола-кула бўлиб кетимдан синфга кирибди. Қўлида пол ювадиган латта. Ҳа, десам, манавини ол, йўлакни арт, дейди. Артмасанг тунов куни Шокир иккаловингнинг қилган айбингни директорга айтаман, дейди. Қўрққанымдан гинг демай артдим. Болалар роса майна қилиб кулишди. Зайнаб хола бундан кейин синфга оёғингни артиб кирасан, деб минғиллаб чиқиб кетди...

Шокир дейман, шу илгариги уборшицанинг қадрига етмаган эканмизда. Бечоранинг бори ҳам, йўғи ҳам билинмас эди. Синфларни наридан-бери тозалаб кетақоларди.

— Рост.

— Бу бўлса... сенга ҳам бир марта пол арттиргани эсингдами?

— Эсимда.— Ушанда мен ҳам худди Солининг аҳволига тушган эдим.— Қўй дединг-да, бўлмаса роса таъзирини берардим.

— Бекор қилган эканман,— деди Соли афсусланиб ва муштумини қисиб деразадан ташқарига қаради. Қўнғироқ чалинди. Ҳовлида ўйнаб юрган болалар синфга ёприлиб кириб, жой-жойига ўтиришди. Дарс бошланди.

Зайнаб холанинг Солига пол аттиргани туриб-туриб менга ҳам алам қила бошлади. Товба! Шу кампирга ҳайронман. Худди уй-жойи йўқдай эртадан-кечгача мактабда. Бўш қолса, синфма-синф юриб болаларни тергайди. Битта-яримтанинг тугмаси узилган бўлса, ҳамманинг олдида қадаб беради. Бошланг ҳовлига чиқсанг, қалпоғингни кий деб уришади. Биров билан нима иши борикин, ундан кўра бир чеккада пайпоғини тўқиб ўтирса-чи. Бу ҳам майли. Майда-чуйда бўрми, болаларнинг чўнтагидан тушиб қолган михми, кўзига нима кўринса териб юради: исроф бўлармиш. Уйдан пачоқ самовар карнайини олиб келганимда, эртасига ойимга обориб берган. Металломнинг аҳамиятига тушунса шунақа қилиб ўтирадимиз? Спортга ҳам қарши. Яхмалак учсанг, галошинг йиртилади, деб супурги олиб қувади. Дўстликни-ку, кўргани кўзи йўқ. Бир куни Герцен билан Огарев ҳақида қизиқ китоб ўқиб қолдим. Ўқиб чиқ, деб Солига ҳам бердим. Эртасига дарсдан кейин қолиб, ўла-ўлгунча дўст бў-

лишга қасам ичдик. Эсдалик учун исмимизни партага ёзиб қўймоқчи бўлдик. Қаламтарош билан роса бир соат парта ўйдик. Бир маҳал қарасак, кўзини бақрай-тириб тепамизда Зайнаб хола турибди. Соли иккаламиз ура қочиб қолдик. Эртасига кўрсак, хола ўйган еримизга қорамой суриб қўйибди. Анчагача бировга айтиб қўяди, деб қўрқиб юрдик. Йўқ, айтмади. Мана, ўшани директорга айтаман, деб Солини роса қўрқитибди. Бугун Солини лақиллатиб пол арттирган бўлса, эртага мендан ўч олиши турган гап!

— Ке, бир бопламайликми-а?— деди секин Соли.

— Ҳали дарсдан кейин қол,— пичирладим қулогига. Соли бошини қимирлатиб «хўп» деди.

Дарсдан кейин атайлаб синфда қолдик. Идоранинг ёнида кичкина ҳужрача бор. Зайнаб холанинг супургисидан тортиб, челагигача, бутун ашқол-дошқоли ўша ерда туради.

— Ҳужрада ўтирибди шекилли,— деди Соли ҳужрадан кўз узмай, қара, печкасининг карнайидан тутун чиқяпти, кўряпсанми?

— Кўряпман.

— Роса гупиллатиб ёқаяпти.

— Кампирларнинг ҳаммаси шунақа: иссиқни яхши кўришади.

— Анави туяга ўхшаган булутга қара. Карнайдан чиқаётган тутун қўшилиб, борган сари катталашиб кетяпти,— Соли ташвишланиб қолди,— ҳозир осмонни бутунлай қоплаб олади. Роса жала қуяди, кўрасан.

Бирдан юрагимда шубҳа уйғонди. Ялт этиб Солига қарадим. У ҳам менга қараб турган экан, кўзларимиз тўқнашди-ю, бир-биримизнинг фикримизни сўзсиз тушуна қолдик.

— Жўрттага қияпти,— деди Соли секин.

Анчагача деразадан мўралаб ўтирдик. Тутун бир

пасайиб, бир кўпаяди. Кўпайганда булутга қўшилиб кетаётгани аниқ сезиларди. Ҳадеб ҳовлига қараб ўтиравериб зерикиб кетдик. Соли оғзини катта очиб эснади. Мени мудроқ босди.

— Ке, бўл, нима қиламиз,— дедим Солини туртиб,— бунақада тонг отгунча ўтираверамиз. Қара, қоронғи бўлиб қоляпти.

— Ҳаво булут бўлгани учун сенга шундай туюл-япти, ҳали эрта,— деди Соли ва тўсатдан ҳиринглаб кула бошлади,— ҳужранинг эшигини беркитиб кетамиз, ичида қолсин. Эрталаб битта-яримтаси келиб очар-а, нима дейсан?

Бу фикр менга ҳам маъқул бўлди. Соли билан олдинма-кейин синфдан чиқдик. Мен Солининг папкаси-ни ушлаб турдим. Соли бориб ҳужранинг иллагини секин солиб келди. Кўчага чиқиб орқамизга қарамай қочдик. Ярим йўлга борганда ҳаллослаб тўхтадик.

— Секинроқ юр, мунча чопасан.— Соли орқасига қараб қўйди,— ҳеч ким йўқ-ку.

— Ҳали ҳам кўряпман, ҳеч ким йўқ. Нега ўзинг чопасан?

— Сен чопганинг учун чопдим-да,— Соли хахолаб кулиб юборди.— Ташқарига чиқолмай хуноб бўлиб ўтиргандир-а?

— Энди эрталабгача ҳужрада ўтириб чиқади.

— Ўзидан кўрсин,— Соли жаҳл билан қўл силтади,— илгариги уборшицага ўхшаган бўлганда, ҳозир уйда маза қилиб сутга нон бўктириб еб ўтирган бўларди. Тўғримми?

— Тўғри.

— Кўрасан, энди ишини қилиб бўлиб, ҳужрасига ҳам кирмай дарров уйига кетадиган бўлади!

Уйга келдик. Солининг ойси кўчада пойлаб турган экан. Нега кечга қолдинг, деб уришиб берди. Мен

ҳам уйга кириб кетдим. Наридан-бери чойимни ичиб, Солиларниқига ўйнагани чиқсам, у ҳам менинг олдимга чиқмоқчи бўлиб турган экан. Катта кўчага чиқиб роса футбол ўйнадик. Қоронғи тушиб, тўпни кўриб бўлмади қолганидан кейин уй-уйимизга кириб кетдик. Овқатланиб дарсга ўтирдим. Жўнгина битта масалани деб роса бошим қотди. Ярим соат уннаб, чиқаролмадим. Диққатим ошиб кетди. Солиларниқига чиқдим. У ҳам хуноб бўлиб ўтирган экан, бирга ишламоқчи бўлдик. Соли қўлига китоб олиб, масалани ўқий бошлади.

— Поезд соатига.. Шокир, одам сувсиз қанча чидаши мумкин?

— Билмадим.

— Бир билмаймизми-а.

— Майли.

Соли дадасининг олдига кириб билиб чиқди: бир неча кун экан. Кўнглимиз жойига тушгандай бўлди. Яна масалага киришдик. Бироқ масалани ўқиган сари юрагим сиқилиб кетаверди. Нимага бунақа бўляпти, ҳайронман. Соли бўлса нима ўқиётганини ўзи тушунмайди. Ташқарида бир нарса тиқ этса, дик этиб ўрнидан туриб кетади. Масалани йиғиштириб қўйиб, анчагача жим ўтирдик. Алланарса чирсиллаб ойнага тегди. Олисдан момақалди роқ гумбурлади.

— Ёмғир ёғяпти,— деди Соли жимликни бузиб,— ёмғирдан кейин одатда қўзиқорин чиқади.

— Ўтган йили походга чиққанамиз эсингдами?

— Хўп қўзиқорин терган эдик-а,— Соли эслаб кетди,— иккаламиз ўшанда қўзиқоринга роса тўйган эдик.

— Шу... Зайнаб хола пишириб берган эди.

Бир-биримизга қараб, жим бўлиб қолдик. Ташқарида эса ёмғир борган сари зўрайиб, шамол дарахт-

ларнинг яланғоч шохларини бир-бирига уриб қарсил-
латарди. Нариги уйнинг эшиги қия очик. Турдининг
дадаси бошини чангаллаб, китоб ўқиб ўтирибди. Ойи-
си айвонда иш тикиб ўтирибди. Ҳар иккови ҳам таш-
қарида ёмғир қуяётганидан беҳабардек, ўз иши билан
банд. Соли деразага суянганича икки кўзини ташқари-
дан узмай турибди. Аҳён-аҳёнда менга қараб бурни-
ни тортиб қўяди.

— Бунақа ёмғирда тунука том бўлса-а, Шокир,—
деди Соли ниҳоят тилга кириб.

— Ҳужранинг томи лой том,— дедим бирдан ҳу-
шимга келиб. Бироқ ўзимнинг гапимдан ўзим чўчиб,
юрагим ғалати бўлиб кетди,— бу йил сувалганмиди?

— Э, суваганда тепасидамидим.

— Ҳа, мунча зарда қиласан!

Назаримда бир нарса чиқиллаб томаётгандай бўл-
ди. Шипга қарадим. Йўқ, шип бут-бутун. Кўзим ти-
ниб, қулоғим шанғиллаб кетди. Урнимдан турдим.

— Мен чиқай.

— Қаёққа.

— Қаёққа бўларди, уйга.

— Ўтиратур, ҳозир дарс қиламиз, ҳали эрта-ку.

— Сен ҳам ёт, мен ҳам ётай. Ухлаганда одам ҳеч
нимани сезмайди. Бирпасда тонг отади.

Уйга чиққунимча ҳамма ёғим ивиб кетибди. Дар-
ров ечиниб, кўрпага кира қолдим. Ойим ҳам эрта ётга-
нимга ҳайрон бўлиб, чироқни ўчира қолдилар. Анчага-
ча кўзимни юмиб ётдим. Икки-уч у ёнимдан, бу ёнимга
ағдарилдим. Кўзимни очдим. Яна юмдим. Уйқим кела-
вермагач туриб ўтирдим. Ташқарида ёмғир тингани
йўғ-у, шамол сал пасайибди. Уй жим. Фақат ойимнинг
нафас олиши, алланарсанинг чиқ-чиқи қулоққа чалин-
ди. Нима экан, деб ўйлаб кетдим. Топдим, девордаги
соат экан. Қизиқ. Соатнинг чиқиллаши нимагадир ўх-

шайди. Нималигини ўйлаб, ҳеч тополмай турган эдим, бирдан Солиларнинг уйида шипга қараганим эсимга тушиб кетди. Қўрққанимдан, ойи деб юбордим. Ойим чўчиб уйғониб, чироқни ёқдилар.

— Шокир, нима бўлди? Нега ухламай ётибсан?

— А... ҳалиги, бурга чақди шекилли.

— Туф-туф-е, жонимни чиқариб юбординг. Чиннидай ўринда бурга нима қилади, ёт.

Ойим чироқни ўчириб ётдилар. Мен ҳам кўзимни юмдим. Ойнанинг олдида бир нарса қитирлай бошлади. Мушук бўлса керак. Мушук қизиқ ҳайвон, уйга киритмасанг, одамдай эшик тақиллатади. Бу ҳам майли. Томдан орқасини ўгириб ташласанг ҳам оёғи билан тушади! Ўрнимдан туриб, мушукни олиб кирай, деб эшикка чиқсам Соли турибди. Бошига костюмини ёпиниб олган. Дир-дир титрайди. Қўрқиб кетганимдан:

— Э, сенмисан,— дебман.

— Нима бало, кармисан, боятдан бери қитирлата-вериб қўлларим қонаб кетди.

— Мен... мушук деб ўйлабман. Нега тақиллатмадинг?

— Ойинг уйғониб қолишидан қўрқдим.

— Нимага чиқдинг?

— Шокир, мен... касал бўлиб қолганга ўхшайман,— деди Соли йиғламсираб,— худди ичимга мушук кириб олиб тимдалаётганга ўхшайди. Сен ухлаб-мидинг?

— Йўқ.

— Мен ҳам. Назаримда худди биров узоқдан «эшикни оч» деб бақираётганга ўхшайверди.

— Ҳаммасига сен сабабчисан, нима, бир марта йўлакни артганинг билан белинг синиб қолармиди. Мен ҳам артганман. Қайтага ўшандан кейин ойимга қарашадиган бўлдим.

- Ҳамма айбни менга тўнқайверма! Ўзинг-чи?
- Жим! Нега бақирасан? Бўлди, бўлди, иккаламиз айбдормиз, бўлдимми?
- Ҳой, ким у?!— ичкаридан ойимнинг товуши эшитилди.
- Мен, ойи,— дедим эшикдан бошимни тиқиб,— Соли... қалам сўраб чиқибди.
- Ярим кечада қаламга бало борми, тавба, ичкарига кир, шамоллаб қоласан.
- Хўп, ойи, ҳозир кираман,— Соли ойимнинг товушини эшитиб, қўрққанидан бурчакда писиб турарди,— бўл, нима қиламиз?
- Нима қилардик. Борамиз! Бунақада иккаламиз ҳам жинни бўлиб қоламиз,— деди Соли.— Ҳозир ойингдан Шокир бизникига чиқсин, бирга дарс тайёрлаймиз, деб сўрайман, қалай?
- Сен-чи, сен нима қиласан?
- Сен менинг дадамдан Соли бизникига чиқсин, масала ишлаймиз, деб жавоб оласан.
- Хўш, кейин-чи?
- Ҳали ҳам тушунмадингми,— деди Соли хуноб бўлиб,— ойинг сени бизникида деб ўйлайди, дадам мени сизларникида деб ўйлайди. Бирпасда «ғир» этиб мактабга бориб келамиз!
- Қойилман миянгга!— деб юбордим Солининг қўлларини маҳкам ушлаб.
- Ойимдан жавоб олиш унча қийин бўлмади-ю, бироқ Солиларникига чиққанда иш чатоқ бўлишига оз қолди. Солининг дадаси данг қотиб ухлаб ётган экан. Йўталиб кўрдим, уйғонмади. Кейин секин кўрпани тортган эдим, чўчиб тушди.
- А... Ким... бу?
- Мен... мен, Шокирман... ассалому алайкум.

— Э, саломинг бошингда қолсин, бу нима қилиқ, уйингга чиқ!

Қочиб ҳовлига чиқиб кетдим. Кетма-кет Соли чиқди.

— Жавоб олдингми?

— Ҳа.

— Ҳайрият,— дедим ўзимга келиб.

— Айб ўзингда. Секинроқ уйғотмайсанми. Дадамнинг юраги ёмон. Салга чўчиб тушади. Қани, юр кетдик.

Кўчага чиқишимиз билан ёмғир тинди. Олдимиздан пальтосининг ёқасини кўтарган йўловчи шошиб ўтиб кетди.

— Бу ишимиз қойил бўлди-а, Соли?

— Бўлмаса-чи!— Соли юриб эмас, югуриб борарди.

Менинг ҳам юрагимдаги ғашлик йўқолиб, борган сари ўзимни енгил ҳис қила бошладим.

— Шокир, агар хўп десанг, ҳужрадан чиққанидан кейин уйига олиб бориб қўярдик.

— Нега йўқ дер эканман. Вой, қизиқсан-а, албатта олиб бориб қўйиш керак. Лекин, Соли-чи...

— Ҳа, гапир?

— Жаҳлинг чиқмайдими?

— Йўқ.

— Тўғриси... Зайнаб хола ёмон кампир эмас. Шу ишни бекор қилдик. Бечора, одамнинг устида ўлиб бўлади.

— Рост.— Солининг кўнгли бўшашиб кетди.— Тугмам узилганда доим қадаб бериб юрарди. Гапнинг очиги-чи, шу, худди ўзимнинг ойимни хафа қилиб қўйгандек бўляпман.

— Мен ҳам!

Қоровул сезиб қолмасин, деб мактаб ҳовлисига де-

вордан ошиб тушдик. Аста-секин бориб хужранинг эшигини тақиллатдик. Жим. Илгагини очиб, қўрқа-писа ичкарига кирдик. Чироқни ёқиб қарасак, ҳеч ким йўқ. Иккаламиз ҳам ҳайрон бўлганча бир-биримизга тикилиб қолдик. Дераза берк, қаёққа кетиши мумкин? Солидан сўрасам елкасини қисади. Юрагим торс ёрилиб кетай деди.

— Хужрада ўтирганини кўрганмидинг?

— Ким билади. Қараганимда ўтиргандай бўлувди.

— Юр, уйга борамиз.

— Кўрганмисан?

— Мактаб орқасидаги жин кўчанинг бошида.

Келган йўлимиздан қайтиб яна кўчага чиқдик. Жин кўчани яримлаб қолган эдикки, олисдаги уйнинг деразасидан хирагина шуъла кўринди. Олдинма-кейин югуриб бордик. Соли тўнка бўлди, мен устига чиқиб ичкарига қарадим.

— Борми?— ҳовлиқиб сўради Соли.

— Бор!— дедим мен. Зайнаб хола бурнига кўзойнагини илиб, алланарса тикиб ўтирарди. Кейин мен тўнка бўлдим, Соли елкамга чиқди.

— Буни қара, шу маҳалда эринмай бўр халта тикиб ўтирибди-я, — деди Соли пастга тушиб.

Орқага қайтдик.

— Демак, бўш хужрани беркитиб қўйган эканмизда,— дедим ярим йўлга етганимизда Солига қараб.

— Хужранинг илмоғини илиб қўйганимиз яхши бўлган экан,— деди Соли бир оз ёришиб,— негаки, барибир ўзи ҳам кетаётганида илиб қўярди-да! Тўғрими, Шокир?

«Тўғри» демоқчи эдим, деёлмадим, негадир тилим бормади.

Уйга яқинлашганимизда осмоннинг бир чеккаси очилиб, яримта ой кўринди.

ГУЛДАСТА

Меҳмонларни болалар номидан табриклар, гулдаста тақдим қилиш Адҳамга топширилган эди. Табрик сўзини роса бир кун ёзди. Вожатийга кўрсатган эди, у: «Яхши, қисқа, мазмундор бўлибди», деди. Эрталаб туриб уни ёдлади. Наридан-бери чойини ичиб, оқ шойи кўйлагини кийди. Дазмолланган галстугини тақиб, мактабга жўнади. Болалар ҳам вақтида етиб келишди. Тўрдаги столга қизил алвон ёзишди. Уртага эса каттакон гулдаста қўйишди. Ташқаридан оёқ шарпаси эшитилиши билан кимдир: «келишяпти», деб юборди. Ҳамма жой-жойига ўтирди. Адҳам галстугини тўғрилаб, эшикка қаради.

Ичкарига Вали кирди.

— Ҳм... Келмайдиган бўлишди...

— Нега?

— Акам касал,— деди у.— Лев амаким... Лев амаким... Зарур иш билан районга кетибди.

Ҳамманинг руҳи тушиб кетди. Адҳамнинг йиғлаб юборишига оз қолди. Ҳўлаб кўринг ахир: бир ҳафтадан бери орзиқиб кутилган учрашув бирдан йўққа чиқади-ю, хафа бўлмай бўларканми?

Адҳам нима қиламиз дегандек, эшик олдида қўллари чўнтагига тиқиб турган Валига қаради.

— Бошқа куни ўтказамиз. Шу бугун шартми?— деди Вали болаларга кўз қирини ташлаб.

Адҳам столдаги гулдастани газетага ўраб, Валига тутди.

— Бўлмаса, бизнинг номимиздан акангни сўраб қўй. Менга қара, яхшиси уч-тўрт киши бўлиб кўргани борақолайлик. Нима дейсан, Вали?

— Йўқ... йўқ...— деди Вали орқага тисарилиб ва Адҳамнинг йўлини тўсмоқчи бўлгандек, эшикнинг бандини ушлаб олди:

— Акамнинг иситмаси баланд. Мен ўзим... мен ўзим... сўраб қўяман...

Болалар тарқалишди. Адҳам ҳаммадан кейин қолди-да, қизил алвон билан вазаларни топшириб уйга жўнади. У, катта кўчадан ўтиб, муюлишга етганда, бояги гулдастанинг ариқ ичида ётганини кўриб тўхтаб қолди. Бориб олди. Ҳа, боягининг худди ўзи?! Адҳамнинг кўзлари чақнаб кетди. Ҳеч нарсага тушунолмаб, ариқ бўйидаги катта тошга ўтирди. Вали нега ташлаб кетдийкин? Ё уйига олиб боргани уялганмикин? Нимадан уялади? Бу болаларнинг совғаси-ку!

Адҳам ўйлаб-ўйлаб ўйининг охирига етолмагач, эртасига синф раҳбари, она тили ўқитувчиси Ойша опага бўлган воқеани гапириб берди. Ойша опа олдидаги бир даста дафтарни четга суриб қўйиб сўради:

— Гапинг тўғрими? Балки бошқадир.

— Йўғ-э... ўзим ясаган гулдастани, ўзим танимай ўлибманми?

— Учрашувни ким таклиф қилган эди?

— Ўзи... Отряд йиғилишида. Унинг акаси пахта териш машинаси ясайдиган заводда ишлайди. Лев амаки ҳам. Яқинда газетада ҳар икковининг расми чиққан. Буни ўзи олиб келиб кўрсатди. Ушанда улар билан учрашув ўтказмаймизми, деган эди, ҳаммамиз кўндик. Буни ташкил қилишни Валининг ўзига топширдик. У эртасигаёқ: акам билан Лев амакимни айтиб келдим, шанба куни келадиган бўлишди,— девди. Шанба куни бўлса шунақа деб ўтирибди.

— Қизиқ,— деди Ойша опа хаёлга толиб.— Гапирганда ўзини қандай тутди?

— Бирпас довдираб қолди,— деди Адҳам. Лоп этиб хаёлига бир нарса келиб, ўқитувчига қаради. Ўқитувчи зимдан Адҳамни кузатиб ўтирган эди, унинг хаёлидан ўтган фикрни сизди шекилли, бошини чайқаб «аниқлаш керак, эҳтимол тўғридир», деди.

Бўлиб ўтган бир воқеадан кейин Адҳамнинг шубҳаси тўғри чиқди. Она тили дарси эди. Ойша опа тўсатдан Валини доскага чақириб қолди. Валининг юраги шув этиб кетди.

— Уй вазифасини тайёрлаб келдингми? Қани, бўлмаса эга ва кесимли гап тузиб, доскага ёз-чи?

Вали мисол тополмагач, ўқитувчи болаларга қаради.

— Валига ким ёрдам беради?

— Мен!..

— Қани, Адҳам.

Адҳам ўрнидан турди.

— «Қўрқоқ ёлгон гапиради».

— Яхши... Ие... нега ёзмай турибсан, Вали?

Вали Адҳамга бақрайиб қараб турган экан. Уқитувчининг сўзидан бир чўчиб тушди.

— Менимча... Менимча... Маъноси тўғри эмас,— деди ниҳоят ғулдураб у.

— Нега?

— Ёлғон гапирган одамнинг... ҳаммаси қўрқоқ бўлавермайди.

— Ана холос,— деб юборди Ойша опа, Адҳамга маънодор қараб олиб,— менимча Адҳамнинг фикри тўғри. Ёлғон гапирган одам, албатта қўрқоқ бўлади. Қўрқоқ одам доим ёлғон гапиради.

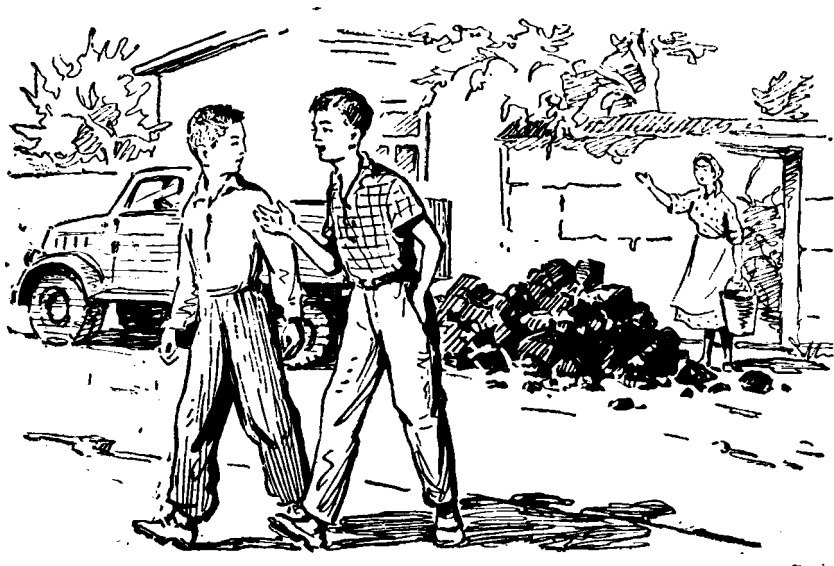
Валининг кўз ўнги қоронгилашиб кетди...

Эртасига дарс бошланганда, синфга Ойша опа билан Валининг акаси Салим ака кириб келди. Ҳамма ялт этиб Валига қаради.

— Акам касал деб роса лақиллатган экансанда,— деб юборди Адҳам,— икки баҳоларингни уйдагилар билиб қолишидан қўрққансан-да... Ўзим ҳам шундайдир деб ўйловдим. Фақат ўзинг иқрор бўларсан деб юрган эдим. Қўрқоқ!

— Йўқ... Мен... қўрқоқ эмасман,— Валининг қалин лаблари титраб кетди,— мен ўзим... ҳаммасини акамга айтиб бердим.

ҚОЙИЛ ҚИЛИШДИ

— Мурод, ҳўв Мурод, уйдамансан?

Боядан бери битта жўн масалани ечолмай Муроднинг диққати ошиб ўтирган эди. «Ке, бирпас ўйнаб келай» деган хаёл билан ўрнидан турди-да, кўчага қаради. Деразанинг тагида қўлларини шимининг чўнтагига тиқиб, Турди илжайиб турарди. У тирмашиб деразага чиқиб ўтириб олди.

— Бояги гап гапми, Мурод?

— Бўлмаса-чи,—деди Мурод керилиб,—гап битта!

— Қўлингни бер,— Турди Муроднинг қўлини қаттиқ қисиб қўйди. Миямга ғалати фикр келди. Бунинг сенинг ҳам, менинг ҳам эсимга келмаганини қара. Бозорга бориш керак. Бозорга. Қари одам борки, ҳаммаси ивирсиб бозор қилишни яхши кўради.

— Рост!— Муроднинг кўзлари ёниб кетди,— кўча-ма-кўча қидиргандан фойда йўқ.

— Албатта-да,— Турди шоша-пиша чўнтагини ковлай бошлади,— мана бу калит. Олиб қўй. Ойим ишдан эрта келаман деган эди. Келса бериб қўясан! Мен бир этиб бозорга бориб келаман. Сен тайёр бўлиб тур, хўпми, Мурод?

— Хўп.

Турди сакраб пастга тушиб, катта кўча томон югура кетди. Мурод дарсга ўтирди, бироқ миясига ҳеч нарса кирмади. Хаёли Турдининг гапи билан банд бўлганиданми, ё Жамилани қойил қолдиришни ўйлайверганиданми, масала чувалашиб, боши ғовлаб кетди. «Ке, кечқурун ишларман», деди-да, китобни ёпди. Дераза олдига стул қўйиб кўчани томоша қилиб ўтирди. Чарақлаган офтоб, қилт этган шабада йўқ. Ариқ бўйида остига кунгура-кунгура соя ташлаган сада қайрағочлар сўлғин. Иссиққа тоб беролмай ҳатто қушлар ҳам ининига кириб кетган. Кўча бошида сочига чучварага ўхшатиб лента боғлаган кичкина қизча оёғини сувга солиб ўтирибди. Олисдан Жамила бурнини қийшайтириб ўтиб кетди. Мурод муштумини кўрсатганича «сен билан эртага гаплашамиз», деб қолди. Қараб турсин, бурнини ўзига қийшайтиради ҳали. Одамнинг оласи ичида бўларкан. Бир мўмин, бир мулойим эди бу қиз. Оғзинг қани, деса қулоғини кўрсатарди. «Писмиқ экан. Янги-да, бир оз элакишиб олсин, қилиқ чиқаради», деган эди ўшанда Турди. Рост айтган экан. Бир куни Мурод мактабга келса, Жамила эшикнинг тагида турибди. Мурод индамай кириб кетаётган эди:

— Тўхта!— деди Жамила йўлини тўсиб,— бугун мен навбатчиман. Қўлингни кўрсат.

Муроднинг кўзлари олайиб кетди.

— Навбатчи бўлсанг доскангни арт,— қўлим билан нима ишинг бор.

— Мен ўқиган мактабда,— деди Жамила ўзини босиқ тутишга ҳаракат қилиб,— навбатчи болаларнинг озодалигини текширмай синфга киритмасди. Бу ерда унақа эмас экан.

— Ҳа, бу ерда унақа эмас!— Муроднинг зардаси қайнаб кетди.— Ҳали ҳам ўша мактабингга бориб ўқийвер. Биров сени ушлаб тургани йўқ, қоч, мен ўтиб кетай.

— Йўқ! Қўлингни кўрсатмагунингча киритмайман.

Жамила қошларини чимириб Муродга тик қараб турарди. Мурод папка билан бошига бир уриб ўтиб кетмоқчи ҳам бўлди-ю, кимдир «мунча ўжарлик қилмасанг, тартибга бўйсун-да», дегандан кейин ноилож қўлини кўрсатди.

— Яхши. Кир,— деди Жамила йўл бериб,— аммо тез-тез бўйнингни ювиб тур, қара, папкангга ўхшаб қорайиб кетибди.

Қўнғироққа яқин банди узилиб кетган папка қўлтиқлаб Турди келди. Жамила уни синфга киритмайман деб туриб олди. Турди бақирди, дўқ қилди, орага Мурод тушди, қани Жамила гапга кўнса. Худди ўчакишгандай ҳамма болалар Жамиланинг ёнини оларди. Турди мушт кўтарган эди, Жамила ҳайиқиш ўрнига Турдининг бурни тагига келиб туриб олди.

— Ур! Ур! Ҳа, нега бақраясан,— Жамила кўзларини пирпиратиб, бобиллаб кетди.— Қани битта чертиб ҳам кўр-чи, юзингни тимдалаб оламан. Мушт кўтаргандан кўра тирноғингни ол. Қара, қошиққа ўхшаб кетибди. Ма қайчи, ҳовлига чиқиб олиб кел.

Агар шу пайт ўқитувчи келиб қолмаса, бу можаро яхшилик билан тугамаслиги аниқ эди. Турди Жамиланинг қўлидан қайчини олди-да, ҳовлига чиқиб, тирно-

ғини чала-чулпа олиб келганда, ўқитувчи энди йўқлама қилиб бўлганди.

— Ҳозир томошани кўрасан!— Мурод тўмпайиб турган чўнтагини Турдига кўрсатиб пичирлади.— Бопладим!

Ўқитувчи доскага машқ ёзмоқчи бўлиб у ёқ-бу ёққа қараб бўр қидира бошлади.

— Ҳали олиб келган эдим,— деди Жамила қизариб,— вой, латта ҳам йўқ.

— Сен ўқийдиган мактабда доскага қўл билан ёзиб, қўл билан ўчиришаркан-да, — пичинг қилди Мурод ҳиринг-ҳиринг кулиб. Бироқ ўқитувчи бу нима қилиқ, дегандай Муродга қараб қўйди. Муроднинг дами ичига тушиб кетди. Жамила ташқарига чиқиб бўр билан латта топиб келди. Танаффусда Мурод уни роса майна қилди. Ёнига Турди қўшилди. Бир Мурод олади, бир Турди. Жамила йиғлагудек бўлиб бошини қўллари орасига олганча, миқ этмай ўтирарди. Болалар «бас, шунга ҳам кулгими» деса, Мурод билан Турди баттар авжига чиқарди. Ниҳоят Мурод чарчади шекилли, ёнидан рўмолча олиб, кулгидан ёшланган кўзларини артмоқчи бўлган жойида қотиб қолди. Жамила бир Муродга, бир болаларга қаради-да:

— Ҳар қалай мен ўқийдиган мактабда болалар рўмолча ўрнига доска латта тутмасди,— деди. Синфда гур этиб кулги кўтарилди. Турди Муродга олайиб «аҳмоқ» деди ва ўзини туюлмамай синфдан югуриб чиқиб кетди.

— Ўзинг аҳмоқ,— кетидан қичқириб қолди Мурод,— мен қаёқдан билай, рўмолча бу чўнтагимда экан.

Болалар афсуслангандай Муродга қараб тарқала бошлашди. Мурод уйга яқин қолганда аранг Турдига етиб олди.

— Тўхта, мунча югурасан, бўлди, айб менда, билмай қобман.

— Деворий газетани кўрдингми?— деди Турди бирдан тўхтаб.

— Йўқ,— Муроднинг юраги орқасига тортиб кетди,— нима бўпти?

— Сен билан мени роса уришибди.

— Бу ўшанинг иши,— Муроднинг жаҳлдан кўзлари қисилиб, қўллари мушт бўлиб тугилди,— ўшаники. Писмиқ! Тўхтаб турсин.

— Нима қилардинг?

— Ўзим биламан,— деди Мурод ғазабдан қалтираб,— уриб пачақ-пачақ қилиб ташлайман.

— Уролмайсан,— деди Турди қўл силтаб.— Уриш бўлса, ҳали мен урардим. Уролмадим. Кўзимга шундоқ қарадики, оёғим қалтираб кетди.

Турдининг авзойини кўриб Муроднинг шашти қайтди. Анча йўлгача индамай кетишди.

— Нима деб уришибди?— сўради ниҳоят Мурод,— расмимиз ҳам борми?

— Бўлмаса-чи!— Турди папкасини у қўлтигидан бу қўлтигига олди.— Иккаламиз партанинг устида осмонга қараб ётибмиз. Тагида эълон... «Қимнинг пенсияга чиққан бувиси ё бобоси бўлса, хабар берсин, Турди билан Мурод ёрдамга муҳтож, шатакка олишадди»,— Турди Муроддан ўпкалади.— Асли тунов кунни хўп деганингда шу нарса бўлмасди.

Мурод индамай хўрсиниб қўйди. Тўғри. Ўшанда Турдининг гапига кирмай чатоқ қилган экан.

— Шу келди-ю, ҳамманинг тинчи бузилди. Тунов кунни сен йўқ эдинг. Солиларникига тўп ўйнайсанми, деб чиқсам: «вақтим йўқ, Жамила топшириқ берган», деб унамади.

— Шу ўзимизнинг Соли пучуғ-а?!

— Ҳа.

— У киши темурчи бўлмасалар кимнинг кўнгли қолибди.

— Шуни айт,— деди Мурод қиқир-қиқир кулиб,— Жамила ҳаммасини лақиллатиб юрибди. Тунов кунги гапи эсингдами? Анави мактабдалигида битта ўзи тўқсон олти ёшли Рузвон хола деган кампирга ўқишни ўргатган эмиш. Шунга ишонасанми, йўқми?

— Йўқ!— деди Турди атрофига бир-бир қараб олиб,— ўзи жўрттага тўқиб чиқарган. Темурчилар командаси тузиб, ўзим бошлиқ бўламан деган-да. Шундай бўлди ҳам. Мен «Темур қиз бола бўлган эмас, ўғил бола бўлган», десам сендан бошқа ҳеч ким қулоқ солмади. Лекин сен ўша куни чакки гапирдинг. «Бекорчи вақтимиз йўқ, керак бўлса пенсионерлар бизга ёрдам берсин», демаганинга газетага ҳам тушмасдик.

— Сенинг гапинга ҳеч ким қулоқ солмагандан кейин, алам қилгандан айтдим,— деди Турди гапнинг ростига кўчиб,— барибир қиз бола бошлиқ бўлган командага кирмас эдик, кирмадик ҳам.

— Ўзлари ҳам бунақа ишга сенларнинг уқувинг йўқ, деб олишмади,— деди Турди хўрсиниб,— лекин нима бўлса ҳам қўлимиздан қандай иш келишини уларга бир кўрсатиб қўйишимиз керак!

— Тўғри,— деди Мурод,— ўзимиз команда тузамиз. Мен бошлиқ бўламан.

— Сен-а,— Турди тўхтаб, папкасини у қўлтиғидан бу қўлтиғига олди,— йўқ, бўлмайди. Бунақа ишга сенинг уқувинг йўқ. Бошлиқ деган ҳамма нарсани ўзи қила олиши керак. Сенинг қўлингдан ҳеч қандай иш келмайди.

— Бекор айтибсан!

— Бақирма! Нега бақирасан! Умрингда бир мар-

та овқат қилганмисан? Тугма қадаганмисан, ё айтайлик, савзи тўғраганмисан?

— Ўзинг-чи, ўзинг.

— Нима мен?!— Турди яна бетоқатланиб папкасини бир қўлидан иккинчи қўлига олаётган эди, папка тушиб кетди. У ерга энгашганча бирпас туриб қолди-да, кейин бошини оҳиста кўтараркан:

— Тўғри, сен ҳам билмайсан, мен ҳам,— деди.— Дадам айтганларидек нокнинг бир палласи сен-у, бир палласи мен. Шунинг учун бир кун сен бошлиқ бўласан, бир кун мен.

— Ҳа, энди ўзингга келдинг.— Мурод алланарсани ўйлаб қолди-да, ялт этиб Турдига қаради.— Бундоқ қиламиз. Ўзимизга мос одам топамиз. Масалан... кампир бўлса, хўш, кампирлар нимани қила олади-ю, нимани қила олмайди. Овқат пишириш, тугма қадаш, айтайлик уларнинг қўлидан келсин. Хўш, ўтин ёриш, тўнка ковлаш-чи, нима дединг-а?

— Қойилман миянгга,— Турди қувончдан папкасини осмонга ирғитиб илиб олди.— Шу бугундан киришамиз.

— Қўлингни бер!

Икки ўртоқ қўл олишиб бундоқ ўйлаб кўришса, маҳалла-кўйда уларга мос биронта ҳам кампир йўқ экан. Борлари ҳам ҳали хийла тетик, бақувват. Тетик-масларининг қизлари-ю, невара-чеваралари бор. Ҳаммани қўйиб улар бувиларига иш қилдириб қўйишармиди. Албатта йўқ.

... Кўмир ортган самосвал машина тўғридаги кўк эшикка келиб тўхташи билан боядан бери кўчага қараб ўтирган Муроднинг хаёли бўлинди. Кабинанинг бир томонидан шапкасини қошигача бостириб кийиб олган шофер, иккинчи томондан Турдининг ойиси тушди. Мурод кўчага чиққанда самосвал кўмирни ағдариб

бўлган, Турдининг ойиси жиғибийрони чиқиб, мушти билан эшик гурсиллатарди. Мурод калитни бериши билан кўчанинг бошида Турди кўринди... Ойиси қошларини чимириб унга бирпас қараб турди-да, кейин индамай эшикни очиб кириб кетди. Турди роса чопган бўлса керак, ҳадеганда ўпкасини босолмасди.

— Ойим ҳозир келдими? Яхши,— Турди қия очиқ эшикдан ичкарига қараб олди.— Топдим, Мурод! Мен ойимдан мактабга бораман деб сўраб чиқай. Сен шу ерда тур.

Турди кириб кетди. Кўп ўтмай ичкаридан ойисининг товуши эшитилди:

— Ишдан чарчаб келдим, болам. Шуни ташишиб юбора қолсанг нима қилади,— Турди бир нарса деди шекилли, ойиси уришиб берди, — мунча қовоқ-тушмуфинг осилиб кетмаса. Бор, борақол, ҳеч фойданг тегмади-тегмади-да.

Турди чопқиллаб кўчага чиқди.

— Юр!

— Бу-чи?— деб Мурод иккиланиб кўмирга қараган эди, Турди қўл силтади.

— Ҳе, қизиқмисан, юравер, кўмир қочиб кетармиди, ҳали ташийман.

Бозорга яқин қолганда Турди тўхтади.

— Ке, шу ерда кутамиз,— деди-да, Муродни йўл ёқасидаги ярми тушиб кетган супачага бошлади.— Худди сен билан менинг кўнглимдагидек. Бунақасини топиш қийин. Ўзим ҳам роса бозор айландим. Ҳали у кампирга қарайман, ҳали бу кампирга қарайман, қани биттасининг қўлида ҳасса учратсам. Биз бопи йўқ эканда, деб ҳафсалам пир бўлиб чиқиб келаётган эдим, троллейбусдан битта кампир тушиб қолди. Қўлида ҳасса, кўзида кўзойнак. Қарасам, оёғини зўрға судраб келяпти. Қани энди шу топда сен бўлсанг, дейман.

Дарров бориб кўчанинг у юзидан бу юзига ўтказиб қўйдим. Кампир миннатдорчилик билдириб бозор қилгани кириб кетди. Мен сенинг олдинга югурдим, қалай?

Мурод Турди ошириб гапирётган бўлса керак, деб ўйлаган эди, йўқ, ҳамма гапи рост экан. Роса бир соат деганда Турди тасвирлагандан ҳам кўра мўнкиллаганроқ, кўзига бир эмас, қўш кўзойнак таққан ҳассали бир кампир кўринди. У супачага яқин қолганда нафасини ростлагани тўхтаган эди, Турдига кўзи тушиб қолиб, жилмайди. Турди терисига сиғмай югуриб бориб кампирнинг қўлтиғига кириб, супачага бошлаб келди.

— Ўтиринг, хола, бирпас дамингизни олинг.

— Рост айтасан, болам. Шошиб нима ҳам қилдим.— Кампир ҳассасига суяниб супачага ўтирди.— Бу бола ким, ўртоғингми? Ўзингга ўхшаркан. Умрларинг узоқ бўлсин. Битта-яримтани кутяпсизларми?

— Ҳа, сизни кутиб ўтирган эдик, хола,— деди Турди.

— Мени-я? Вой бўйларингдан холанг қоқиндиқ.

Турди сен гапир дегандай Муродга кўз қисиб қўйди. Мурод гапни қандай давом эттиришни билмай:

— Ёрадиган ўтинингиз борми?— деб сўради томдан тараша тушгандай,— том сувоқ ҳам қўлимиздан келади.

— Ўтиним ҳам йўқ, лой томим ҳам йўқ, қоқиндиқлар,— кампир бир Турдига, бир Муродга қараб жилмайди.— Ҳукумат уй бергандан бери том сувоқданам, ўтин-кўмирданам қутулганман. Ҳаммаси ичида. Ҳукуматнинг уйи бунақа ҳам яхши бўларкан. Қўни-қўшниларни айтмайсизми, одамнинг устида ўлиб бўлишади. «Сиз, дейишади, ёлғизман деб ўкинманг, шу домдаги

барча аёллар қизингиз, барча эркаклар ўғлингиз», дейишади. Унга сари куламан.

Қампирнинг гапи ҳали-вери адо бўладиганга ўхшамасди. Муроднинг юраги сиқилиб кетди. Оғзини очиб қулоқ солиб ўтирган Турдига қараб энсаси қотди. Топган одамини қара-ю. Олдин кўр, бил, ёрдамга муҳтож бўлса гапир. Нима қиласан бекорга вақт кетказиб. Мурод Турдини секин туртиб қўйди.

— Хола,— деди Турди ниҳоят кампирнинг бир оз гапдан тўхтаганидан фойдаланиб,— бизга битта кампир керак эди.

— Бо, болам, кампирдан кўпи борми?

— Сиз айтаётган кампирлардан эмас,— деди Мурод дардини очиб.— Ҳеч кими йўқ, ёлғиз, ёрдамга муҳтож бўлса.

— Вой ўлмасам, бунақа нафасингни совуқ қилма, болам, бунақа кампирлар меннинг болалигимда бўларди.

— Биз темурчилармиз, хола. Биласизми,— деди Мурод йиғламоқдан бери бўлиб.— Бизга ўшанақаси керак.

— Вой, қоқиндиқлар-э, шуни нега боя айтмадинглар?— Қампир томирлари бўртиб чиққан ориқ қўллари билан Муроднинг елкасига қоқиб қўйди.— Ойим раҳматлидан қолган битта мис обдаста бор эди. Қўлимдан тушиб кетганидан бери жўмрагидан сув оқади. Уйга олиб борсам, тузатиб бераркансизлар.

— Хола, биз темирчи эмас, темурчимиз!— Турди хуноб бўлиб кетди.— Мурод, сен тушунтир.

Мурод мулойимлик билан роса ярим соат гапиргандан кейин кампир тушунди шекилли:

— Ҳа-ҳа, ҳалиги қўшнимизнинг қизига ўхшаган экансизлар-да, қоқиндиқлар, у ҳам ҳалиги...

— Темурчи!— деди Турди қовоғини солиб.

— Ҳа-ҳа. Темирчи эди. Ҳар куни ўқишдан келиб югуриб олдимга чиқарди, бояқиш. Уч йилгача қўлимни совуқ сувга урдирмади. Бир куни саҳарлаб уйга чиқибди. Ҳа, тинчликми болам, десам, китоб ўқишни ўргатаман деб қўярда-қўймай туриб олди. Вой болам, қариганда мени масхара қилиб, бу нимаси дейман. Ўзи ҳам айтганини қилдирадиган ўжар қиз эди. Йўқ, ахир ўргатди-ю, кўнгли тинчиди. Бошқа ёққа кўчиб кетган бўлса ҳам қизи тушмагур менга ўрганиб қолган эканми, тез-тез келиб туради. Ҳар келганда...

— Юр,— деди Мурод Турдиннинг қулоғига пичирлаб.— Аниқ. Бу Жамиланинг Рузвон холасига ўхшайди. Гапни чўзма. Фойдаси йўқ. Жамилага айтса, роса шарманда бўламиз.

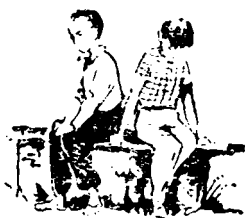
Болалар кампирни бир амаллаб троллейбусга чиқариб қўйишди-ю, орқаларига қарамай қочишди.

— Бугунги кун бекор кетди,— деди Мурод афсусланиб,— яхшиси, кўмир ташганимиз маъқул эди.

— Рост айтасан,— Турдига жон кирди.— Ойимларни хурсанд қилмаймизми-а?

— Бўпти!

Бироқ эшнк олдида уюлиб ётган кўмир аллақачон ташиб бўлишган эди. Турди Муродга қаради, Мурод Турдига. Иккалови бўшашиб ичкарига кирганларида Жамила билан Соли водопровод тагида ювинишаётган эди.

М У Н Д А Р И Ж А

Кўзойнакли бола	3
Шокирнинг тоғаси	11
Қирғий	19
Зайнаб хола	30
Гулдаста	40
Қойил қилишди.	44

Кичик ёшдаги болалар учун

На узбекском языке

Латиф МАХМУДОВ

ДВА ТОВАРИЦА

Издательство «Еш гвардия» — Ташкент 1963 г.

Рассом *Н. Агапова*

Редактор С. Саидаллева
Расмлар редактори К. Назаров
Техн. редактор Т. Раҳимов
Корректор *Ҳ. Мирпулатова*

* * *

Босмахонага берилди 15/III 1963 й. Босишга рухсат
этилди 16/V 1963 й. Формати 60×84^{1/32}. Босма
листи 3,25. Шартли босма листи 3,0. Нашр.
листи 2,37. Тиражи 30.000.
«Еш гвардия» нашриёти.
Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 4—63.

* * *

«Ўзбекистон», «Правда Востока» ва
«Ўзбекистон Сурх» бирлашган нашриётининг
босмахонаси. Тошкент, «Правда Востока» кўчаси,
№ 26. 1963 й. Заказ № 3002. Ваҳоси 8 т.